

УДК 316.334

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ ПРИЙОМНИХ СІМЕЙ ТА ДИТЯЧИХ БУДИНКІВ СІМЕЙНОГО ТИПУ В УКРАЇНІ

Клименко Олена Юріївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціології управління Донецького державного університету управління

У статті висвітлено основні напрямки соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу в системі соціального захисту України, розкрито особливості заходів соціальної опіки і підтримки дітей, які опинилися в складних життєвих ситуаціях, розглянуто існуючі напрямки державного контролю за рівнем опіки у прийомних сім'ях, проаналізовано специфіку діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Ключові слова: соціальний супровід, соціальний захист, прийомна сім'я, дитячий будинок, діти-сироти, соціальна опіка.

В статье освещены основные направления социальной поддержки приемных семей и детских домов семейного типа в системе социальной защиты Украины, раскрыты особенности мероприятий, направленных на социальную опеку и поддержку детей, находящихся в трудных жизненных ситуациях, проведен обзор направлений системы государственного контроля над уровнем социальной опеки в приемных семьях, сделан анализ особенностей деятельности центров социальных служб для семьи, детей и молодежи.

Ключевые слова: социальная поддержка, социальная защита, приемная семья, детский дом, сироты, социальная помощь.

The article highlights the main trends of social support for foster families and family-type children's homes under the social protection system in Ukraine, revealed characteristics of activities aimed at the social care and support for children in difficult life situations, review of the system of State control social care in foster families, analysis of the activities of the centers of social services for family, children and youth.

Keywords: social support, social protection, foster family, orphanage, orphans, social assistance.

Про кризовий стан охорони дитинства в Україні свідчить наявність близько 100 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які потребують соціального захисту і не адаптовані до життя. В Україні існує розгалужена мережа державних органів, установ та закладів, на які покладено обов'язок турбуватися про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Це обумовлено тим, що в нашій державі діє патерналістська модель соціального захисту зазначеної категорії населення. Вона являє собою комплекс державних органів, установ і служб діяльності, яких направлена на реалізацію соціальних потреб та інтересів дітей, профілактику бездоглядності і безпритульності, здійснення диференційованого підходу до різних проблем. Не зважаючи на привабливість такого підходу, за якого держава бере на себе відповідальність за соціальне влаштування дітей, їх забезпечення та збереження здоров'я є декілька негативних аспектів. Перш за все це проблеми первинної соціалізації, які зазвичай проходять в сімейному колі. Крім того, державні заклади не можуть надати кожній дитині можливість повністю реалізувати свій потенціал. Оскільки їх основним завданням є забезпечення мінімального рівня фізичного та психічного здоров'я, доступ до отримання освіти, безпечне життя та захист від заподіяння шкоди, в рамках передбачених державним фінансуванням. За офіційною статистикою Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України випускники інтернатних закладів не витримують конкуренції спочатку на рівні професійної та вищої школи, а згодом і на ринку праці.

Тільки сім'я здатна забезпечити задоволення основних потреб дитини, надавати стимули для її подальшого розвитку, створювати стабільну атмосферу, можливість повноцінного розвитку. Тому, на нашу думку, якщо не існує можливості для дитини жити з рідними батьками, найкраща альтернатива – усиновлення чи удочерення, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу. Оскільки подібний підхід ще недостатньо розвинений та має слабке юридичне забезпечення, він потребує контролю з боку держави у вигляді соціального супроводу.

У науковій літературі значна увага приділена висвітленню проблеми соціалізації дитини в складних життєвих умовах, їх наслідкам та перспективам ресоціалізації в умовах інтернатних закладів. Цим питанням займалися психологи Р.Б. Брахман та І.В. Пеша [2]. Однак представлені ними результати більше стосуються особливостей впровадження форм державної соціальної підтримки. Існує ціла плеяда соціологів Н.І. Агарков, С.І. Григор'єв, Л.Г. Гусякова, М.Б. Панасюк, А.Й. Капська які досліджували соціальну роботу та її проблематику з позицій суспільної необхідності та вивчали існуючі моделі соціального захисту дітей. Особливе місце в науковій літературі займає проблема формування соціальної активності і активізації адаптаційних ресурсів дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування [1, 3, 4].

Як зазначила О.О. Якуба, соціальна активність особистості в науковій літературі розглядається як системна соціальна якість, в якій виражається і реалізується рівень її соціальності, тобто глибина і повнота зв'язків особистості з соціумом, рівень перетворення особи в суб'єкта суспільних відносин. Це початкова соціальна якість, яка виражає цілісне, стійке активне відношення до суспільства, проблемам його розвитку і визначає якісні особливості і свідомості, і діяльності, і станів особистості [7, с. 33].

Оскільки система державного управління інститутом соціального захисту дітей в Україні створювалася за умов ще радянської системи, в її основу були закладені ідеї колективного виховання дітей. Відповідно, наша держава успадкувала систему великих інтернатних закладів, де діти позбавлені індивідуальної опіки та самостійного розвитку. Водночас, сьогодні, під впливом загальноєвропейських процесів, ситуація почала змінюватись, виникла гостра необхідність створити власну модель соціального захисту дітей, в основу якої були б покладені сімейні цінності і виховання.

Тому метою статті стало вивчення особливостей соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу в Україні за результатами аналізу «Підсумкового моніторингу розвитку соціальної сфери України за 2011 рік», проведеного Центром перспективних соціальних досліджень.

Одним із сучасних напрямків соціальної роботи з дітьми є соціальний супровід, який передбачає здійснення службами у справах неповнолітніх, центрами соціальних служб для молоді системного обліку та догляду дітей і молоді, які опинилися в складних життєвих ситуаціях; систематичних і комплексних заходів, спрямованих на подолання життєвих труднощів, збереження та підвищення соціального статусу дітей та молоді; низки заходів, спрямованих на подолання різних видів залежностей, які завдають шкоди психічному й фізичному здоров'ю дітей та молоді; соціальної опіки щодо дітей з вадами фізичного та розумового розвитку.

Особливостями прийомної сім'ї та дитячого будинку сімейного типу є те, що вони поєднують в собі ознаки сім'ї, виконують їхні функції, мають родинні та суспільні зв'язки, об'єднують під одним дахом рідних і нерідних людей, мають особливі стосунки з мікро- та макросередовищем, свій спосіб життя, створюють свої традиції, водночас є установою і сім'єю. Усе це потребує соціального супроводу та обслуговування, здійснення якого покладено на соціальних працівників центрів соціальних служб [6, с. 168].

На 1 січня 2012 р. в Україні в на обліку соціальних служб знаходяться 3042 прийомні родини, на вихованні в яких перебуває 5154 прийомних дітей та 501 дитячий будинок сімейного типу з 3330 дитячових вихованцями. Нагляд за ними здійснює 861 фахівець центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді [5]. Разом з тим серед зазначеної кількості фахівців, відповідальних за соціальне супроводження, мають відповідну підготовку за програмою, затвердженою Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України 731 спеціаліст (85% від загальної кількості фахівців).

Серед 27 регіональних центрів, які забезпечують підготовку фахівців щодо здійснення соціального супроводження прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, можна виділити лише Закарпатський, Івано-Франківський, Рівненський, Тернопільський обласні та Київський міський центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Найменша кількість підготовлених фахівців спостерігається в Автономній Республіці Крим (17 підготовлених фахівців з 31, які здійснюють супроводження сімей), Кіровоградській (18 фахівців з 31), Одеській (28 з 47), Харківській (35 з 53) областях.

Окрім того, в ході аналізу навантаження соціальних працівників, які здійснюють супроводження сімей, було встановлено наступне. Серед загальної кількості спеціалістів, які супроводжують сім'ї: 552 фахівці супроводжують не більше 10 прийомних дітей, дітей-вихованців; 226 фахівців супроводжують не більше 20 прийомних дітей, дітей-вихованців; 59 фахівців супроводжують не більше 30 прийомних дітей, дітей-вихованців; 23 фахівці супроводжують понад 30 прийомних дітей, дітей-вихованців, з них: в АР Крим (4 фахівці центрів), Рівненській (3 фахівці), Харківській (3 фахівці), Херсонській (3 фахівці), Житомирській (2 фахівці), Закарпатській (2 фахівці), Кіровоградській (2 фахівці), Дніпропетровській (1 фахівець), Київській (1 фахівець), Одеській (1 фахівець) та Сумській (1 фахівець) областях [5]. За 2011 р. із соціального супроводження центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді було знято 64 прийомні сім'ї, в яких виховувалося 90 прийомних дітей. Серед зазначеної кількості сімей лише 44 прийомних родини було знято з супроводження через:

– усиновлення дітей прийомними батьками (10 прийомних сімей);

- усиновлення дітей іншими особами (4 прийомні сім'ї);
- встановлення опіки над дитиною (8 сімей); реінтеграцію в біологічну родину дитини (3 сім'ї);
- досягнення повноліття дітьми (14 сімей);
- закінчення навчання дітьми (3 сім'ї);
- набуття повної цивільної дієздатності дітьми (2 сім'ї).

Окрім того, 3 дітей (осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування) після виходу з прийомних сімей взяті під соціальний супровід у зв'язку зі складними життєвими обставинами (Волинська, Закарпатська область).

Серед зазначеної кількості дітей лише 30 прийомних дітей вибули через: досягнення повноліття дитиною (10 прийомних дітей); усиновлення дитини (6 дітей), в тому числі прийомними батьками (1 дитина); передано під опіку (4 дитини), з них під опіку родичам (3 дитини); через вступ до шлюбу (2 дитини); закінчення навчання (4 дитини); переведення на повне державне утримання до навчального закладу (1 дитина); реінтеграція дитини в біологічну родину (2 дитини) [5].

За 2011 р. із соціального супроводження центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді було знято 5 дитячих будинків сімейного типу в яких виховувалося 20 дітей-вихованців. З них лише 2 дитячі будинки сімейного типу були зняті через досягнення повноліття дітей, 3 дитячі будинки сімейного типу були зняті із соціального супроводження через виникнення у сім'ях несприятливих умов для виховання дітей та спільного проживання. Також 67 дітей-вихованців вибуло з дитячих будинків сімейного типу. Серед зазначеної кількості дітей лише 54 дитини-вихованця вибули через: досягнення повноліття (25 дітей); встановлення опіки над дітьми (6 дітей), з них родичами (5 дітей); повернення в біологічну родину (7 дітей); усиновлення (11 дітей), у тому числі батьками-вихователями (1 дитина); досягнення повної цивільної дієздатності (4 дитини) [5].

У результаті роботи фахівців центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в ході здійснення соціального супроводження прийомних сімей 215 прийомних дітей налагодили/відновили стосунки з біологічними родичами (загальна кількість прийомних дітей, які підтримують стосунки з біологічними родичами становить 1417 осіб).

Серед загальної кількості прийомних дітей, які виховуються в прийомних сім'ях, 339 дітей перебували на обліку щодо діагнозу «розлади, пов'язані з психологічним розвитком», з яких 74 прийомні дитини були зняті із зазначеного обліку у зв'язку з покращенням їх стану. У 25 прийомних дітей, які перебували на обліку щодо діагнозу «розлади, пов'язані з психологічним розвитком» відбулося погіршення їх стану за висновком лікаря.

За 2011 р. 752 прийомні дитини мали хронічні захворювання, які потребували лікування, з яких у 85 прийомних дітей зазначені діагнози були зняті за висновками лікарів, 17 прийомних дітей було залучено до індивідуальної Програми реабілітації для дітей-інвалідів.

У ході здійснення соціального супроводження прийомних сімей фахівцями центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді проводилася робота з прийомними дітьми щодо підготовки їх до самостійного життя. У результаті проведення зазначеної роботи 500 прийомних дітей були підготовлені до самостійного життя, з них за наступними напрямками:

- сформованість особистої активності прийомної дитини у виборі майбутньої професії (профорієнтація) / діяльності – 388 прийомних дітей;
- вміння планувати свій бюджет – 356 прийомних дітей;
- вміння самостійно вести домашнє господарство – 394 прийомні дитини.

Окрім того, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді проводилася додаткова робота щодо вирішення питань подальшого місця проживання дітей та їх професійної підготовки. Так, 58 прийомних дітей було поставлено на квартирний облік, 47 прийомним дітям, за сприяння центрів було надано допомогу у вирішенні житлових питань (відновлено житло, надано у користування житловий будинок, земельну ділянку), 116 прийомним дітям за звітний період була надана допомога центрів щодо вступу у навчальний заклад (професійно-технічне училище, технікум, інститут тощо) (рис. 1.).

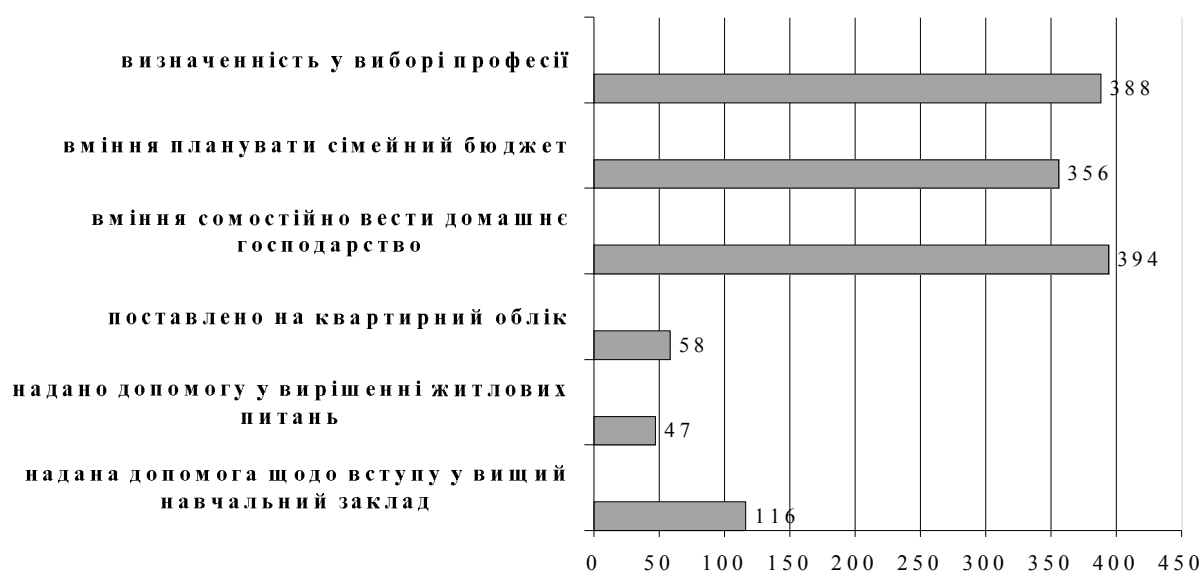

Рисунок 2. Результати соціального супроводження дитячих будинків сімейного типу

Протягом першого півріччя 2011 р. в результаті роботи фахівців центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в ході здійснення соціального супроводження дитячих будинків сімейного типу 103 дитини-вихованця налагодили/відновили стосунки з біологічними родичами (загальна кількість дітей-вихованців, які підтримують стосунки з біологічними родичами становить 998 осіб) [5].

Серед загальної кількості дітей-вихованців, які виховуються у дитячих будинках сімейного типу 294 дитини перебували на обліку щодо діагнозу «розлади, пов'язані з психологічним розвитком», з яких 47 були зняті із зазначеного обліку у зв'язку з покращенням їх стану. У 11 дітей-вихованців, які перебували на обліку щодо діагнозу «розлади, пов'язані з психологічним розвитком» відбулося погіршення їх стану за висновком лікаря (за звітний період). За період шести місяців 2011 року 547 дітей-вихованців мали хронічні захворювання, які потребували лікування, з яких у 45 дітей-вихованців зазначені діагнози були зняті за висновками лікарів, 9 дітей-вихованців дитячих будинків сімейного типу було залучено до індивідуальної Програми реабілітації для дітей-інвалідів [5].

У ході здійснення соціального супроводження дитячих будинків сімейного типу фахівцями центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді проводилася кваліфікована робота з дітьми щодо підготовки їх до самостійного життя. У результаті проведення зазначеної роботи 502 дитини-вихованця були підготовлені до самостійного життя, з них за наступними напрямками:

- сформованість особистої активності дитини у виборі майбутньої професії (профорієнтація), діяльності – 305 дітей-вихованців;
- вміння планувати свій бюджет – 377 дітей-вихованців;
- вміння самостійно вести домашнє господарство – 406 дітей-вихованців.

Окрім того, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді проводилася додаткова робота щодо вирішення питань подальшого місця проживання дітей та їх профпідготовки. Так, 32 дитини-вихованця дитячих будинків сімейного типу було поставлено на квартирний облік, 34 дітям, за сприяння центрів була надана допомога у вирішенні житлових питань (відновлено житло, надано у користування житловий будинок, земельну ділянку), 83 дітям-вихованцям за звітний період була надана допомога центрів щодо вступу у навчальний заклад (професійно-технічне училище, технікум, інститут тощо) [5].

Відповідно до Декларації ООН про права дитини слід керуватися принципом «краще – дітям», який полягає в тому, що основні потреби дітей мають бути пріоритетними при виділенні ресурсів як у важкі, так і у сприятливі періоди життя суспільства. Цей процес складається з трьох рівнів: виживання, розвиток і захист. Ситуацію в державі, рівень її цивілізованості, формування суспільних відносин, стан економічного розвитку значною мірою характеризує розвиненість багатофункціональної системи забезпечення прав людини, і особливо дитини. На жаль, на сьогоднішній день в Україні існує певна неузгодженість в діях органів державної влади щодо соціального захисту різних категорій дітей, це пояснюється відсутністю єдиної державної концепції (моделі) про що яскраво свідчать результати щорічних моніторингів.

Беззаперечним є необхідність розвитку альтернативних державному видів соціального влаштування дітей, основними з яких є опіка, всиновлення та виховання в будинках сімейного типу.

Таким чином, опіка дітей у прийомних сім'ях потребує здійснення контролю з боку державних органів влади. Функції створення, підтримки та контролю належного рівня державної опіки у прийомних сім'ях делеговані відділам державних адміністрацій у справах сім'ї та молоді, і реалізуються через такий вид соціальної роботи як нагляд за функціонуванням прийомної сім'ї та надання заміщуваної опіки прийомній дитині.

Література:

1. Агарков О.А. Соціологія управління і політичний маркетинг/ О.А. Агаркова // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: Збірник наукових праць ДонДУУ. Т. XI. Вип. 178. Серія «Соціологія». – Донецьк: Вид-во ДонДУУ, 2010. – С. 234 -243.
2. Брахман Р.Б., Пеша І.В. Соціальна профілактика. Курс лекцій / Р.Б. Брахман, І.В. Пеша. – Тернопіль: ТДПУ, 2009.- 159 с.
3. Григорьев С.И., Гусякова Л.Г. Социология для социальной работы / С.И. Григорьев. – М.: МАГИСТР-ПРЕСС, 2000. – 164 с.
4. Захист прав дитини як соціально-педагогічна проблема // Соціальна педагогіка : підручник / за ред. А.Й. Капської. – К. : ЦНЛ, 2003. – 240 с.
5. Підсумковий моніторинг розвитку соціальної сфери України за 2010 рік Центр перспективних соціальних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id148:-2011-&catid=17: 2011 -06-10-20-44-31&Itemid=24. – Назва з екрану.
6. Положення про навчально-виховні заклади для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків // Регіон. політика. – 2008. – № 2. – С. 44-51. 43
7. Якуба Е.А. Социология / Е.А. Якуба. – Харьков: Константа, 1996. – 192 с.